

МЕТАФІЗИЧНА СУТНІСТЬ КИЄВА У КОНТЕКСТІ АНТИЧНОВІЗАНТІЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ

У статті розглянуто метафізичну сутність Києва як центру православної греко-слов'янської цивілізації в контексті цивілізаційного підходу та проведено певні паралелі стосовно порівняння Афіні – Києва та Константинополя – Києва.

Ключові слова: античність, Афіни, візантійська культурна традиція, ейдос, духовний розум, Київ, Константинополь, Парфенон, світові міста, Софія Київська.

In the article Kyiv's metaphysical essence as center of the GreekSlavic civilization in the context of civilization approach is analyzed. Also it has been made some parallels concerning comparison of Kyiv with Athens and Constantinople with Kyiv.

Key words: antiquity, Athens, Byzantine cultural tradition, eidos, spiritual mind, Kyiv, Constantinople, Parthenon, world cities, Saint Sophia cathedral in Kyiv.

Науковим виразом символіки історії, держави та національних святинь вважалися світові міста. Наприклад, Афіни розглядалися як всезагальний зв'язок культури, Константинополь – як центр Всесвіту, а світ – як рухомий образ вічності, символи якої втілювала Візантійська імперія, Єрусалим репрезентував для віруючих модуси божої присутності, а Київ, починаючи з часів хрещення Київської Русі, вважався другим Єрусалимом. Великослов'янський центр Київ виникає на історичних пагорбах двадцятитисячної давнини (якщо враховувати перші стоянки пращурів на деяких з них). Ці пагорби стали історичними подіями, які відкривали перспективи зустрічі та перетину історичних масивів та культур.

Світові міста дослідники цієї проблематики розглядали в різних ракурсах. Наприклад, відомий дослідник Ю. Лотман аналізував сутність міста в контексті семіотичного простору; С. Аверинцев присвятив свої дослідження світових міст відштовхуючись від цивілізаційного відходу; С. Кримський розглядає Київ як семантичний простір у контексті української культури. Дослідженню виникнення міста в середньовічній культурі присвячені наукові розвідки Гоффа Жака Ле. Російський історик С. Соловйов наголошував на особливому значенні «корабля» в культурі Київської Русі. Він розглядав цей образ у взаємозв'язку з «крейсуванням» з різними культурами, яке супроводжувало формування давньокиївської духовної самобутності.

Мета даної статті – розглянути метафізичну сутність Києва в контексті античної та візантійської традицій, які мали потужний вплив на формування високих духовних цінностей Києва. Для розв'язання цієї проблеми необхідно: 1) репрезентувати експлікацію світового міста з боку його цивілізаційнокультурного компоненту як моделі «розумної ойкумени»; 2) провести порівняльний аналіз світових міст Афіні та Києва в контексті порівняльного аналізу Парфенона та Софії Київської; 3) провести порівняльний аналіз світових міст Констан-

тинополя та Києва в контексті впливу візантійської традиції на формування православної грекослов'янської цивілізації.

Світові міста виникають не просто як перехрещення торгових шляхів комунікаційних та військових маршрутів, а насамперед як перетин історичних часів та етнокультур. Кожне місто має певне культурологічне підґрунтя, основи якого сягають доби античності в її трансісторичному вимірі. В інтегрованому плані античність запропонувала нам інтегрований образ буття, який постає як космос. Етимологічно це характеризується сполученням терміна «космос» з ідеєю порядку та ошатного жіночого вбрання, тобто космос розуміється як естетично впорядковане буття в його наочній чуттєвій предметності. Експлікація світового міста з боку його цивілізаційної культурної компоненти реалізується у вигляді моделі «розумної ойкумени», «софійного буття», яким є поліс як соціальний космос.

Київ був центром формування грекослов'янської православної цивілізації, що успадкувала традиції античності та Візантії. Отже, топографія Києва означає певну платонівську реальність, яка приховує певні смисли. Привертає увагу те, що Дніпро біля Києва робить поворот на 90 градусів, утворюючи Київський виступ, шлях «Варяг» у «Греки», який став основною магістраллю торгівлі заходу зі сходом. Цю магістраль окреслювало потужне комунікативне поле міжконтинентальних культурних зв'язків. Цим і пояснюється паралелізм багатьох символів української культури зі знаками європейської цивілізації. В такому ракурсі дніпровська столиця постає як платонівська реальність, тобто буття, напружене могутнім духовним підґрунтям. Прикладом цього виступає КиєвоПечерська лавра. Аналізуючи панораму лаври, І. Мойсеєв декодує її як вертикальну смислову композицію, як символізацію буття. У цю композицію входить вода (як річка часу, космогонічна стихія, материнський початок земного життя, невичерпна мудрість); печера (інтимний інтер'єр духу); таїна (глибина серця); «могила-вагітниця» (в якій сплять ще не пробуджені сили); гора (символ висоти духу, хребетного стовпа світу чи асоціація кургану як знаку епічних часів або світового дерева з його символікою безмежного життя всесвіту); змієподібне оточення хвилястих мурів (магічне коло святого довкілля); храм на горі (як світова вісь, зв'язок землі та неба); золоті барочні бані, де у тремтливих залах поєднуються справжній порив вгору та водночас сходження вниз; і, нарешті, небо і земля, оскільки останнє – необхідний компонент цілого [4, 118].

Але саме зародження Києва як столиці Київської Русі відбувалося в контексті міфологеми, характерної для грецької культури: зародження світу та гармонії з хаосу. Адже Київська Русь виникла на березі великого степового океану, що починається біля Великої Китайської стіни і закінчується долиною Дунаю поблизу Альп. Цей степ зазнавав постійних нападів кочових племен і тому розглядався русинами як темрява зовнішня, як безодня, хаос. Цьому хаосові потрібно було протиставити «розумну ойкумену», якою виступає місто як софійне начало. Якщо виходити з концепції А. Тойнбі, яка будується за схемою «заклик–відгук», то освоєння степу і було відповіддю РусіУкраїни на заклик Універсуму. Степ з простору кочовища перетворився на переоране поле. Річки із зони перешкоди набігам у транспортні артерії. Відповідно в етнічній свідомості Київської Русі з'являється розуміння міста як осередку «розумної ойкумени».

Відомо, що стародавня Греція запропонувала Європі перший культурно-цивілізаційний варіант буття, який базувався на трійці істина – добро – краса,

яка сформулювала високі ідеали науки, моралі та мистецтва. Ці загальноєвропейські цінності створили духовний фундамент розвитку європейської культури і досі відіграють велику роль у збереженні європейської духовності.

Відповідно столиця стародавньої Греції Афіни в цьому контексті виступає символом культури. Центральним храмом Афін є частка світового значення – Парфенон, так само, як і центральним храмом Києва є Софія Київська. Можна говорити про певну паралель між афінським Парфеноном і київською Софією. Подібно до того, як афінський Парфенон побудований на місці історичної битви з персами, так і Софія Київська збудована на місці битви з печенігами, які після цього взагалі зійшли з історичної сцени. Подібно до того, як Парфенон присвячений богині мудрості Афіні, так само Софія Київська присвячена Софії – Божій Премудрості.

Головний храм Києва був не тільки культовою спорудою, але й втіленням етичного характеру космосу, духовним центром східного слов'янства. Як матеріальне концепції софійності цей храм означав захист від злих сил, чому і відповідає центральний образ храму – образ Оранти – Божої Матері, як Непорушної Стіни. А також напис над Орантою, який стверджує богозахищеність Києва: «Бог серед нього нехай не хитається, Бог pomoже йому, коли ранок настане» (45 Псалом).

Відомий дослідник української культури С.Кримський підкреслював, що ідейна художня програма Софії Київської, якщо розглядати розпис XII ст., означає ідею радісного художества. В ній немає обов'язкової для храмового розпису теми «Страшного суду», не вживається безпосередньо пряме подання фундаментальної для християнства ідеї смерті. Відсутнє трактування Мадонни як трагічного прозріння матері хресних мук сина [3, 103]. Зі світоглядного боку, такий нетрадиційний підхід пояснюється впливом богословських ідей каппадокійського гуртка, видатні діячі якого зображені серед персонажів «святительського чину» на вівтарі Софії.

Існують цікаві дослідження відомого вченого С.С. Аверинцева стосовно грецької богині мудрості Афіни Паллади. У її міфологічному образі він зазначає чотири риси: «1. Діви. 2. Матері. 3. Любові до благозаконних міст. 4. Готовність заступитися за ці міста перед верховним богом і тим самим врятувати їх» [1, 217]. Всі чотири якості увійшли до візантійського уявлення про Богородицю, а пізніше, з прийняттям християнства в Київській Русі, становили основу розуміння Богородиці в цій культурі. Цікавим є й той факт, що у християнстві Богородиця виступає одночасно і як пріснопіва, і як матір. Це не є суперечністю. Бо у вищому образі пріснопіви цнотливість не лише не заважає народженню, а й робить його благим.

Константинополь – столиця нової Візантійської імперії, постає як новий Рим. Візантійським світ починає і виправдовує своє існування за допомогою ряду перейменувань. На землі майбутнього Константинополя близько 1000 років існувало грецьке місто Візантій, засноване вихідцями з Мегари приблизно 600 років до н. е. Як зазначає відомий російський дослідник С.С. Аверинцев, візантійська столиця виросла немов на пустому місці, і якщо імперично це було навіть не так, то дана ідея лежить в основі існування цього міста [2, 116]. Назва Константинополь – не зовсім офіційна, але по суті це місто не має імені, а тіль-

ки титул – Новий Рим. Назву, яку йому дали як місту царів і царю міст – Царгород, також репрезентує собою титул.

У системі культури Візантії її столиця Константинополь розцінюється як символ усього світу. У свою чергу, світ інтерпретується як алегорія часу. Час же являє собою рухливий образ вічності, а вічність втілюється в іконі «Царства Христового». «З таких реальних категорій і склалися, – як зазначає С. Аверинцев, – життя, державність і культура величезної епохи» [2, 110].

У 65 тисячоліттях до н.е. внаслідок виникнення аграрного виробництва у багатьох народів з'являється символіка змія, який споріднений із землею та характеризується міфами про її обробку драконами, запряженими у плуг. Ця символіка стає емблемою родючості, а періодична зміна зміїної шкіри – символом оновлення. У біблійному контексті символ змія означає таїну та знаки біблійних глибин, символ безкінечності та вічності. Образ змія, як підкреслював Г. Сковорода у трактаті «Ізраїльський змій або картина, названа день» використовується у згаданому контексті як алегорія біблійних таємниць, що потребують філософськоалегоричного аналізу.

Акцентування зміїної символіки історично пов'язувалося із сакральною виділеністю певного міста. Як підкреслює один із авторитетніших дослідників київської історії В. Річка, образ змія у візантійській православній традиції тісно співвідноситься із царственістю. Тому «в давньоруській писемній традиції існували уявлення про «змійну сутність» вічних міст Вавилону та Царгороду» [5, 449].

Стародавні райони Києва теж були символізовані знаками змія, що свідчило, що територія Києва входила до зони міфологічно освяченої вічності і затверджувала спорідненість Києва із сакральними світовими центрами. Так, у Києві є гора Щекавиця, назву якою академік Бемар пов'язував з давньоруським словом «щек» – змій. А в билинах київського циклу згадується Змій Горинич, тобто змій, який живе на горі. Цікаве тлумачення київських пагорбів – Щекавиця, Хоривиця, Кияниця – в контексті біблійної метафористики надає видатний український філософ С.Б. Кримський. Він наголошує, що «якщо назву «Кияниця» можна зіставити з історичним, майже легендарним Києм, то назви Хорив та Щек не мають персоналістичних історичних референтів. Але етимологічно ім'я Щек, як вважали М. Марр та Б. Рибаків, пов'язане з образом хтонічної істоти – змієм, як і Кий означає палицю, посох. Цей факт тяжіє до топоніміки, яка існує в Біблії» [3, 95–96].

Як відомо, зустріч Мойсея з Ягве відбулася на горі Хорив. При цьому Бог для доведення Мойсею своєї сили перетворив його посох – кий – на змія і навпаки. Історичною метафорою цієї події та відповідно номінативного ряду «Хорив», «Кий» (посох), «Щек» (змій) і можна вважати назви київських пагорбів.

Порівняння Києва зі столицею Візантійської імперії Царгородом позначається і на деяких рисах Київської архітектури. Прикладом може бути зіставлення Золотих Воріт Царгороду і Золотих Воріт Києва. Здавалось би останні можна розглядати як конкурентний варіант в'їзду до столиці Візантії, що підкреслював рівноімперську значимість української держави з центром східної християнської імперії. Проте тут виявляються помітні відмінності. Золоті Ворота Києва знаменують Благовіщення, появу Христа у світі, а Константинопольські Ворота є пам'ятником Діві Марії як захисниці, оборонниці Візантійської держави. Отже, виходить, що Золоті Ворота у Києві будують урочистий шлях для входжен-

ня благодаті у свою столицю і свідчать про боже місто, яке є гідною столицею українського народу.

У XVII – XVIII ст. в Україні, насамперед в її центральному місті Києві, набуває поширення символ палаючого серця, присутній в геральдиці київських митрополитів і є невід’ємною прикрасою сцен барокових театрів. Він є центральним, наприклад на гербах Рафаїла Заборовського та Варлама Ясинського. Ця символіка репрезентує архетипову для українського менталітету кордоцентризму та пов’язаної з ним філософії серця, яку теоретично систематизує П. Юркевич. Ця проблема має своє коріння в античності.

Архетип кордоцентризму, коріння якого сягає античності, доповнюється поняттям духовного розуму, яке формується в Україні в контексті українського бароко, але одну зі своїх складових (а саме раціональний розум) запозичує з джерел античності. Йдеться про те, що духовний розум не зводиться до холодної царини логічних істин (на зразок істин Аристотеля), позбавлених суб’єктивності, а постає як інтелект, що живеться духом внутрішньої людини. При такому розумінні духовного розуму не виникає різкого протиставлення раціонального та ірраціонального, як це відбувалося в античній традиції. Навіть у церковних діячів трапляються тези, подібні до висловлювань київського митрополита І. Копинського: «Від розуму та пізнання народжується віра», бо «настільки процвітає розум, настільки зростає і віра».

Річ у тім, що на початку європейської цивілізації Сократ сформулював ідею просвітництва. Її сутність полягає в тому, що основою моралі є знання. Звідки випливає, що людина грішить тільки тоді, коли в неї бракує знань. Дайте людям знання про справжній стан речей, казав Сократ, і вони переборють моральні хиби. Інша концепція стверджується Біблією. Мораль залежить не від знань чи культури, а від палаючого серця, тобто від доброї волі людини боротися зі злом.

Впродовж віків ці тенденції чинили опір одна одній, і на прикладі київської культури ми бачимо як вони поєднуються внаслідок вироблення поняття духовного розуму. Тому на брамі Заборовського архітектурну композицію вінчає герб, що втілює метафору духовного розуму як поєднання серця та книги.

Таким чином, Київ як центр православної грекослов’янської цивілізації має певні паралелі та запозичення, які стосуються античновізантійської культурної традиції. Але з іншого боку, він є гідною столицею українського народу, епічна історія якого не менш насичена драматичними подіями, ніж життєвий досвід стародавніх греків та представників Візантійської імперії.

Література

1. *Аверинцев С.С.* К уяснению смысла надписи над конхой центральной абсиды Софии Киевской / С.С. Аверинцев // *София-Логос*. – К.: Дух и Литера, 2000. – С. 214–244.
2. *Аверинцев С.С.* Поэтика ранневизантийской литературы / С.С. Аверинцев. – М.: Coda, 1997. – 343 с.
3. *Кримський С.* Ранкові роздуми / С. Кримський. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
4. *Моїсєєв І.* Храм української культури / І. Моїсєєв. – К.: Всеукраїнський фольклорно-етнографічний центр «Рідна хата», 1995. – 464 с.
5. *Річка В.* Київ – другий Єрусалим / В. Річка. – К.: Знання України, 2005. – 521 с.